

Makaleler

Articles

KASİDELERDE HZ. ALİ VE HZ. ALİ'YE DAİR UNSURLARIN KULLANIMINA YÖNELİK TESPİT VE DEĞERLENDİRMELER

İbrahim GÜLTEKİN*

Özet

Divan şiiri geleneği içinde dinî ve tarihî şahsiyetlerin anlamı çok büyüktür. Şairler, şiirlerinin çatısını oluştururken tarihin ve geleneğin bu şahsiyetlere yüklediği anlam zenginliklerinden ziyadesiyle yararlanmışlar ve onları şiir estetiği içinde yeniden yorumlamışlardır. Bu şahsiyetlerden biri de şüphesiz Hz. Ali'dir. Hz. Peygamber'imizin amcasının oğlu, damadı ve dört halifeden birisi olan Hz. Ali; seçkin kişiliği, yiğitliği, cesareti, ilmi, ahlakı, cömertliği vb. özellikleriyle İslam dünyasında önemli bir yere sahiptir. Divan şiiri ve tasavvuf edebiyatında onun özellikleri çeşitli vesilelerle konu edilmiş; onun için birçok methiye, na't vb. türlerde şiirler kaleme alınmıştır. Kasidelerde ise Hz. Ali'nin özel bir yeri vardır. Bazen ona, şairin övdüğü kişiyi tavsif etmek için benzetilen unsuru olarak yer verilmiş; bazen de kendisi için yazılan şiirlerde üstün nitelikleri dile getirilmiştir. Her iki durumda da Hz. Ali, tarihin ve geleneğin kendisine sunduğu unvan ve lakaplarıyla şiire kaynaklık teşkil etmiş ve şairlere ilham olmuştur. Bu çalışmada Hz. Ali'nin divan şiiri kaside geleneği içindeki yeri tespit edilerek divan şairlerinin onu nasıl ve ne şekilde tasvir ve tavsif ettikleri ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kaside, Hz. Ali, Hayder, Murtazâ, Zülfikâr

THE DETERMINATION AND EVALUATION OF SAINT ALI AND THE USAGE OF THE ELEMENTS BELONGING TO SAINT ALI IN QASIDAS

Abstract

Religious and historical figures have important roles in the tradition of the Ottoman poetry. The poets made use of the richness of the meanings which the history and tradition gave to these figures while they were constructing the skeleton of their poems. Undoubtedly, one of these figures is Saint Ali. As one of Saint Prophet's cousins, son-in-law and one of the caliphs (successors), Saint Ali holds an important position in Muslim world with his outstanding personality, bravery, courage, wisdom, manners, generosity and with such positive characteristics. His characteristics were used in Ottoman poetry and Sufi literature for various reasons, and numerous eulogies as well as the naat-type poetries have been composed for His sake. Moreover, Saint Ali has a special place in qasidas. Sometimes, He is mentioned as an attribution factor to describe the person praised by the poet and sometimes His superior characteristics are put down in words within poems. In both cases, Saint Ali

* Yrd. Doç. Dr., Bülent Ecevit Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Zonguldak/Türkiye

has been a resource for many poems with his dedicated appellations and the monikers provided to Him by the history and the tradition. Besides, he provides an inspiration for the poets. In this study, Saint Ali's place in the qasida tradition of the Ottoman poetry has been determined. Additionally, how and in which manner the Ottoman poets described Him has been presented.

Keywords: Qasida, Saint Ali, Hayder, Murtaza, Zulfiqar

Giriş

Hız. Ali, Hız. Peygamber'in amcasının oğlu, damadı, ilk Müslümanlardan ve dört büyük halifenin sonuncusudur. Hicretten yaklaşık yirmi iki yıl önce (M. 600) Mekke'de doğduğu rivayet edilir. Hız. Peygamber'in amcası Ebu Talib'in en küçük oğludur. Annesinin adı Fâtıma bint Esed b. Haşım'dır. Çocukluğundan itibaren Hız. Peygamber'in yanında olmuştur. Mekke'de baş gösteren bir kıtlık üzerine amcasının yükünü hafifletmek için Hız. Peygamber onu himayesine aldığında Hız. Ali, henüz beş yaşındadır (Fığlalı, 1989: 371).

Hız. Ali, Hız. Muhammed'e ilk tabi olan Müslümanlardandır. O, Müslüman olduğunda yaşının henüz 9, 10 ya da 11 olduğu rivayet edilir. Cahiliye dönemi Araplarında puta tapıcılık söz konusu idi. Hız. Ali, yüzünü hiç puta döndürmemiş bir kişidir. Bu münasebetle kendisine "kerremellahü vechehu" ifadesiyle tazimde bulunur. Künyesi Ebu'l Hasan, Ebu Turâb ve Murtaza olarak bilinir. Lakabı Esedu'llah, el-Galib ve Haydar'dır (Pala, 2005: 18). Hız. Ali, Hız. Peygamber'in kızı Fatıma ile evlenir. Hız. Fatıma ile Hız. Ali'nin üçü erkek ve ikisi kız olmak üzere beş çocuğu olur. Çocukların adları şu şekildedir: Hasan, Hüseyin ve ölü doğan Muhsin ile Ümmü Gülsüm ve Zeynep. Hız. Ali gibi oğulları Hasan ile Hüseyin de fitne ve bozguncululuğun kurbanı olmuştur ve şehit edilmişlerdir.

Fiziki olarak Hız. Ali, ortaya yakın kısa boylu, koyu esmer tenli, iri siyah gözlü olup sakalı sık ve genişti; yüzü güzeldi (Fığlalı, 1989: 374). Sünni ve Şii kaynaklar onun, ilim ve ahlakta müstesna özelliklere sahip olduğunu belirtir. Samimi, fedakâr, takva sahibi, ihlaslı bir Müslümandır. Yiğitliği ve cesareti, savaşlarda gösterdiği başarıları ile İslam âleminin örnek şahsiyetleri arasında yer alır. Hız. Peygamber Medine'ye hicret ettiği gece, Hız. Ali'yi kendisini öldürmeye gelecek müşrikleri oyalamak ve yokluğunu gizlemek amacıyla Mekke'de bıraktığında o, Hız. Peygamber'in yatağında yatacak kadar büyük bir cesaret örneği göstermiştir. Mekkeli müşrikler Hız. Peygamber'i öldürmeye geldiklerinde karşılarında onun yerine Hız. Ali'yi bulurlar. Hız. Ali, Hız. Peygamber'in kendisine bıraktığı emanetleri sahiplerine teslim ettikten sonra Peygamber'imizin kızı Fatıma ve annesi Fatıma ile birlikte yanındakilerle Mekke'den ayrılır ve Kuba denilen mevkide Hız. Peygamber'e yetişir (Fığlalı, 1989: 371-374).

Hız. Peygamber'in sancaktarlığını yapmış olan Hız. Ali, katıldığı bütün muharebelerde çok büyük kahramanlıklar göstermiş, onun bu kahramanlıkları kendisinden sonra oluşturulan menkıbevi hikâyelere konu olmuştur. Hız. Ali'ye Şîr-i Yezdân, Esedu'llah, Hayder gibi unvanların verilmesi katıldığı savaşlarda gösterdiği kahramanlıklar dolayısıyladır. Kur'an'ı ezbere bilen Hız. Ali, aynı zamanda Hız. Peygamber'e kâtiplik ve vahiy kâtipliği yapmıştır. "Kur'an ve hadis konusundaki derin ilminden dolayı hem Hız. Ebu Bekir'in hem de Hız. Ömer'in özellikle fıkhi meselelerde fikrine müracaat ettikleri bir sahabi olmuştur. Hız. Ömer zamanında, Hız. Peygamber'in Mekke'den Medine'ye hicret ettiği günün İslam tarihi için başlangıç kabul edilmesine dair teklif de onun tarafından yapılmış ve kabul edilmiştir." (Fığlalı, 1989: 372).

Halife olduğu dönemde iç karışıklıklarla mücadele etmek zorunda kalan ve bu münasebetle Müslümanların birbirini kırdığı dönemlere şahit olan Hız. Ali'yi bu olaylar derinden sarsmıştır. "Çok yüksek ahlaki ve insani vasıflara sahip olan Hız. Ali, Kur'an ve sünnete tam olarak bağlı, dünyevi işlerden uzak kalmayı dileyen, İslam tarihinin Cemel, Sıffin, Nehrevan gibi talihsiz vakaları sonunda gözyaşı döküp muhaliflerinin iman ve hidayetleri için dua edecek kadar hassas, takva sahibi ve idealist bir mümindir." (Fığlalı, 1989: 372). Hız. Ali, mutasavvıflar için de önder olarak görülmüş bu özelliğiyle tasavvuf edebiyatında çeşitli vesilelerle kendisinden söz edilmiştir. Hız. Ali'nin yukarıda ifade ettiğimiz özelliklerini şu şekilde özetleyebiliriz: Vakar sahibidir. İlim ve irfanda mümtaz bir şahsiyettir. Yiğit, kahraman, cesur bir savaşçıdır. Cömerttir. Takva sahibi, ihlaslı bir Müslümandır. Zeki ve akıllı, di-rayetli bir devlet adamıdır. Dürüst, güvenilir ve samimi bir insandır. Ahmet Talat Onay (2007:32-33), manzum eserlerden yola çıkarak Hız. Ali'ye atfedilen unvanları şu şekilde sıralar: 1. Allah'ın Arslanı, Şîr-i Yezdân, Esedullah, Şîr-i Hudâ. 2. Hayder, Hayder-i Kerrâr. 3. Sâki-i Kevser. 4. Şâh-ı Velâyet. 5. Şâh-ı Necef, Sultân-ı Necef. 6. Dürr-i Necef. 7. Padişah-ı Necef. 8. Sahib-i Necef. Ebû Turâb. 10. İmâm-ı Evliya. 11. Emîrül-Müminîn. 12. Murteza.

Divan şiiri başta olmak üzere Hız. Ali ile ilgili diğer şiirlerde ve menkıbelerde Hız. Ali adı ile birlikte yukarıda sözü edilen ve kendisine atfedilen unvanları ile tazim edilir. Özellikle kasidelerde memduhunu ilim, irfan, yiğitlik, şecaat gibi değerlerle öven şair, bu övgülerinde kendisine benzetilen olarak yararlandığı Hız. Ali'nin lakap ve unvanlarını kullanır. Böylelikle şair, memduhunda olduğuna inandığı ya da olmasını beklediği özellikleri Hız. Ali benzetileni yoluyla ifade etmiş olur.

Hız. Ali'nin iki çatallı kılıcının adı Zülfikâr'dır. Düldül ise Hız. Peygamber tarafından Hız. Ali'ye hediye edilen katırın adıdır. Düldül, kirpi demektir ve hızlı yürüyüşünden dolayı katıra bu ad verilmiştir. Düldül, İskenderiye kralı Mukavkıs tarafından Hız. Peygamber'e hediye edilmiştir. Hız. Peygamber de bir müddet sonra bu ester cinsi katırı Hız. Ali'ye hediye eder. Zülfikâr'la birlikte şiirlerde Hız. Ali'ye ait değerli bir varlık olarak düldüle de sıklıkla yer verilir (Pala, 2005: 18-19).

Divan Şiirinde İlim İrfan Sahibi Hz. Ali adlı makalesi ile Güftâ, Hz. Ali'nin daha çok ilim ve irfan sahibi özellikleriyle divan şiirine nasıl yansıdığı konusuna değinmiş, bu vasıta ile onun diğer özellikleri hakkında da örnek beyitlere yer vermiştir. “Yüksek ahlâkî ve insanî vasıflar bakımından müstesnâ bir yere sahip olan Hz. Ali, Divan şiirinde *kahramanlık, cömertlik, ilim, irfan ve velayet timsâli* olarak ele alınmış ve bu seçkin nitelikleriyle de hemen hemen her kesimden şaire ilham kaynağı olmuştur. Özellikle ilminden ve veliliğinden bahsetmek Türk şiirinde bir gelenek hâlini almıştır. Hz. Ali, ilme, ilmin üstünlüğüne ve ilim tahsiline çok önem vermiş, sahip olduğu ilmin enginliğinden dolayı da bir hadîs-i şerîfte *ilim şehrinin kapısı* olarak nitelendirilmiştir. Divan şairleri, Hz. Ali'nin ilme ve ilim tahsiline verdiği değeri takdir etmişler ve bundan dolayı onu şiirlerinde ilim ve irfan âbidesi olarak tasvir etmişlerdir.” (Güftâ, 2002: 24-69).

Hz. Ali, divan şairlerinin divanları üzerine yapılan tahlil çalışmalarında ise Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman'la birlikte dört halife olarak “Çar-yâr” başlığı altında incelenmiş ve onların şairler tarafından Divanlarda ne şekilde yansıtıldıkları dile getirilmiştir. Harun Tolasa, *Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası* adlı eserinde Hz. Ali'nin Divan'a şu şekilde yansıdığını belirtir: “Ali, velayeti ve imamlığı ile ele alınır.” “O, cesurluk ve kahramanlık hâlinin timsali olarak ele alınmakta ve memduhla bu yönden teşbih maksadıyla münasebete getirilmektedir.” (Tolasa, 1973: 32). Cemal Kurnaz ise Dört Halife başlığı altında Hayalî Divanı'nda Hz. Ali'nin şu özelliklerine yer verildiğini ifade eder: Dört halife içinde en çok zikredilen Hz. Ali (Ebû Turâb, Haydar, Murtaza, Şâh-ı Necef, Şâh-ı Merdân)'dir. Zülfikar adlı kılıcı ve Döldül adlı atı ile Hayber fatihi oluşu, Hâricî ve Yezid münasebetiyle anılır. Yiğitliği dolayısıyla övülenin benzetileni olur. (Kurnaz, 1996: 73). M. N. Sefercioğlu ise *Nev'î Divânı'nın Tahlilinde* Hz. Ali'den, ismeti, ilim şehrinin kapısı, şâh-ı Necef, halife-i din, şîr-i Hudâ, sermâye-i velayet unvanları ile zikredildiğini belirtir. Beyitlerde “Murtaza Ali” ve “Bû Turâb” adlarıyla zikredilen Hz. Ali bir beyitte, Hz. Peygamber Efendimiz Mi'rac'a çıkarken onunla “hem-rikâb” olduğu ifade edilir. (Sefercioğlu, 2001: 30).

Yukarıda ifade edilen özellikleri münasebetiyle Hz. Ali, Müslüman toplumlarında çok sevilmiş, saygı ve tazimle anılmış; ona yüklenen unvan ve sıfatlarla birlikte edebiyatın önemli bir dinî ve kültürel ögesi olarak şiir ve hikâyelerde yerini almıştır. Bu çalışmada, Hz. Ali ve ona ait unsurların Divanların kaside bölümlerinde ne şekilde ve hangi özellikleriyle ele alındığı incelenmiştir. Kaside; “niyet etmek, yaklaşmak, kastetmek, yönelmek” anlamlarında *kasada* kökünden gelen Arapça bir kelimedir. Divan edebiyatı nazım şekillerinden olup daha çok din ve devlet büyüklerini övmek amacıyla kaleme alınır. Bu manzumelere kaside adının verilmesinin sebebi kaside manzumelerin bir maksatla yazılmış olmasıdır (Kılıç, 2005: 208). Çavuşoğlu (1986: 20) kasidenin, konusunu oluşturan niyet ve maksada göre adlandırıldığını belirtir: “Şairin kasideyi yazmaktan maksadı Tanrı'ya yakarmak ve kendisinin bağışlanmasını

dilemekse kaside *münâcât*, Peygamber'i veya ailesi mensuplarından birini anlatmaksa *na't*, bir kimsenin erdemlerini sayarak o kimseye bağlılığını göstermekse *medhiyye* veya kötü taraflarını belirtip yermekse *hicviye* ve nihayet bir kimsenin ölümünden duyduğu üzüntüyü bildirmekse *mersiyye* adını alırdı."

Kaside; sultanın cesaretinin, adaletinin, cömertliğinin, zekâsının, bilgeliğinin propagandası idi. Halkın erdem olarak bildiği ve değer verdiği ne varsa onların eksiksiz olarak en mükemmel şekilde sultanda bulunduğu hem de büyüleyici bir eda ile anlatılıyordu." Şair, medhiyye bölümünde sultanlık, vezirlik, müftülük örneği yüksek makamlardan birinde bulunan kişinin o makamın gerektirdiği erdemlerin en yücesine sahip olduğunu söyler, böylece onu övmüş, fakat diğer taraftan o erdemlere gerçek anlamda sahip olmaya da teşvik etmiş olurdu. Bunlar adalet, bilgelik, eli açıklık, düşkünleri korumak, sanat ve bilim adamlarına el uzatmak, merhamet, cesaret gibi her türden idarecede bulunması mutlak olarak gerekli niteliklerdi (Çavuşoğlu, 1986: 17-27).

Şairler, memduhlarını överken tarihi ve efsanevi şahsiyetlerden, tabiat üstü güçlere sahip masal kahramanlarından da yararlanırlar, onların üstün niteliklerine gönderme yaparak övülen kişinin şahsiyetinde bu kahramanları ve varlıkları bütünleştirirlerdi. Hz. Ali de yukarıda saydığımız özellikleri dolayısıyla kasidelerde övülen kişinin benzetileni olmuş, onun üstün nitelikleri övülen kişide yaşatılmıştır. Böylelikle şairler, hem tarihe mal olmuş şahsiyetleri bir kültür ögesi olarak kullanmış hem de övdükleri kişilerde görmek istedikleri özellikleri bir şekilde ifade etmiş olurlardı. Bu durum şairden şaire ya da övülen kişinin şahsiyetine göre pek bir değişiklik göstermez. Bir gelenek olarak edebiyat dünyasının içinde yerini alır.

Kasidelerde Hz. Ali, övülen kişiyi tavsif etmede kullanılmakla birlikte ayrıca bazı şairler sadece Hz. Ali'yi övdükleri kasideler de yazmışlardır. Bununla birlikte Divanların kaside bölümlerinde 12 İmam, Hz. Hasan ve Hüseyin için mersiye türünde şiirlere de yer verilmiştir. Böylelikle Divan şairi, Hz. Ali soyundan gelen şahsiyetlere karşı da tazim ve hürmetini göstermiş ve bu ailenin başına gelen feci olaylar dramatik bir biçimde kasidelere konu olmuştur. Özellikle Kerbela Mersiyele üzerine kaleme alınan bu tür şiirleri sadece kasidelerle sınırlamak da doğru değildir. Konu hakkında kapsamlı bir araştırma olarak Mehmet Arsan ve Mehtap Erdoğan'ın *Kerbela Mersiyeleleri* adlı kitabına bakılabilir (Arslan-Erdoğan: 2009).

Türk Edebiyatı'nda Hazret-i Ali Vecizeleri adlı çalışmasında Âdem Ceyhan, dört halife ve hususiyile Hz. Ali hakkında yazılan edebî tür ve eserler üzerine geniş bilgiye yer verir. "İslam-Türk Edebiyatı'nda Hz. Muhammed'in ilk dört halifesinin, bilhassa Hz. Ali'nin hayatı, şahsiyeti ve sözleri etrafında başlangıcından zamana kadar gelişimini sürdürmüş olan birtakım edebî türler teşekkül etmiştir. Hz. Peygamber'in 'dört seçkin dost'uyla ilgili hadisleri derlenmiş; onların faziletleri-

ni anlatan deliller, rivayetler toplanmış; haklarında pek çok övgü şiirleri yazılmış; kelimelerle portreleri çizilerek bedenî ve ahlaki hususiyetleri tasvir edilmiş; kahramanlıkları anlatılmalıdır. İslam tarihi ve kültüründe, kendisinden önce gelen ve ilk üç halifeye birlikte Hz. Ali'nin ne kadar büyük bir yeri ve tesiri olduğunu gösteren eserlerden belli başlıları şunlardır: Fazilet-nâmeler, Methiyeler, Mevlitler, Menkıbe kitapları, Dini Menkıbevi Kahramanlık Hikâyeleri, Hilyeler.” (Ceyhan, 2006).

Hz. Ali ve Hz. Ali'ye dair unsurlar, divanların hemen hem her bölümünde geçer. Hz. Ali'den ve onun ailesinden söz eden bir şiir bazen terakib-i bend, bazen gazel ya da başka bir nazım şekliyle de karşımıza çıkabilir. Hz. Ali ve Hz. Ali'ye dair unsurlarla ilgili *Türk- İslâm Edebiyatında Hz. Ali* adlı doktora tezinde Meliha Yıldırım Sarıkaya, sistematik bir çalışma gerçekleştirmiştir (Sarıkaya, 2004). Biz bu çalışmamızda konuyu sınırlamak ve Hz. Ali'nin özellikle kasidelerde yansımalarını ortaya koymak adına çalışma çerçevesini kasidelerle sınırlı tuttuk. Böylelikle onun kaside nazım şekliyle yazılmış divan şiirlerinde ne şekilde ifade edildiğini, hangi özellikleriyle ön plana çıktığını göstermeye çalıştık. Bu özelliğiyle çalışma, daha önceki araştırma ve çalışmaları destekleyen ve zenginleştiren bir nitelik taşımaktadır.

Çalışmada Hz. Ali ve Hz. Ali'ye dair unsurlara yer verilirken şiire daha çok dramatik boyutlarıyla giren Kerbela, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin gibi kavramlar başka bir çalışmanın konusu olması hasebiyle dikkate alınmadı. Ayrıca yukarıda da ifade edildiği üzere bu konuda yapılmış bir araştırma (Arslan-Erdoğan, 2009) da bulunmaktadır.

Bu çalışmanın amacı kasidelerde Hz. Ali ve Hz. Ali'ye dair unsurların kullanımına yönelik tespit ve değerlendirmelerde bulunmak; Hz. Ali'nin kasideler yoluyla divan şiirine nasıl ve ne şekilde yansıdığını ortaya koymaktır.

Çalışma, nitel araştırma yönteminin tarama modeli esas alınarak gerçekleştirilmiştir (Karasar, 2005). Araştırma verilerinin toplanmasında belge tarama modeli kullanılmıştır. Bu çalışmanın evrenini divan şiiri geleneği içinde tertip edilen Divanların kaside bölümleri oluşturmaktadır. Örneklem olarak da 15, 16, 17 ve 18. yüzyıllarda kaleme alınmış on sekiz Divan'ın kaside bölümleri seçilmiştir.

Bulgular ve Yorumlar

Hz. Ali ve Hz. Ali'ye Dair Unsurların Kullanım Sıklığı

İncelediğimiz Divanların kaside bölümlerinde Hz. Ali ve Hz. Ali'ye dair unsurların şairlere göre kullanım sıklığı tabloda gösterilmiştir. Tabloda şairler, yaşadıkları yüzyıllara göre sıralanmıştır.

Tablo 1: Kasidelerde Hz. Ali ve Hz. Ali'ye Dair Unsurların Şairlere Göre Kullanım Sıklığı

	Necatî	Mesihî	Usulî	Hayalî	Behiştî	Fuzulî	Ravzî	Bakî	Râmî	Nef'î	Nâbî	Vecdî	Mezakî	Fehim-i Kadim	Fasih	Nalî	Nedim	Şeyh Galib	TOPLAM
âl-i abâ		1							1						2			1	5
âl-i Muhammed									3							1			4
âl-i Resûl									3										3
âl-i Mustafa									1		1								2
ehl-i beyt						2					1					1			4
âl-i Ahmed-i Muhtar						1													1
âl-i Ali						1													1
evlâd-ı Ali						1													1
âl-i Murtezâ									1										1
âl-i neseb															1				1
menkibe-i abâ																1			1
çâr-yâr (çehâr-yâr)	1					2					22		2			1		1	29
Ali	3	1	1			5	2	4		7	1		1	2	3	1	1	1	32
Zülfikâr		1		1		1		1	3	1			1	1		4	1	2	17
Şîr-i Hudâ									1				1	1				1	4
Şîr-i Yezdân							2	1					1			1		1	6
Şeh-i Esed																1			1
Gazanfer	1			1															2
Hayder	1				1	3	1	1	3	9		1	1	1			1	3	26
Şâh-ı Merdân	4			1		1		1								1			8
Merd-i Meydân										1									1
Şâh-ı Zülfikâr						1													1
Murtezâ				1		3			3	1					2	1		1	12
Şâh-ı Velâyet						3			2						1				6
Şâh-ı Cümle	1																		1
Veliyullah																1			1
Îmâm-ı Evliyâ										1									1
Îmâm-ı Mü'minân						1													3
Halife-i Râbî'						1													1
Meh-i Reb'i-i Hilâfet																1			1
Îmâm-ı Dîn ü Dünya						1													1
Sâki-i Kevser	1							1											2
Sâhib-sır								1											1
Pişvâ-yı Evliyâ	1																		1
Düldül		1						1		1			2						5
Kanber						2	1				1								4
Hayber				1	1		1			1					1			1	6
Necef						3			1										4
TOPLAM	13	4	1	5	2	32	10	8	22	22	26	1	9	2	10	17	3	12	

İncelediğimiz Divanlara göre hemen hemen her şairin Hz. Ali'ye çeşitli anlam ve biçimlerde kasidelerde yer verdiğini söyleyebiliriz. Yukarıdaki tabloya göre Hz. Ali ve Hz. Ali'ye dair unsurlara kasidelerinde en çok yer veren şairlerin, Fuzûlî (32), Râmî (23), Nef'î (22), Nailî (17), Necatî (13), Şeyh Galib (12), Ravzî (10), Fasîh (10), Mezâkî (9), Bâkî (8) oldukları görülmektedir. En az yer verenler ise Usulî (1), Vecdî (1) (Vecdî'nin Divançe'si vardır.), Behiştî (2), Fehîm-i Kadîm (2), Nedim (3) ve Mesihî (4)'dir. Nâbî Divan'ının kaside bölümünde Hz. Ali ve ona dair unsurlar 4 kez yer alır. Bunun dışında Nâbî'nin "Mediha-i Çehâr Erkân-ı Binâ-yı Dîn Çâr 'Unsur-ı Şahs-ı Yakîn Çehâr Yâr-i Güzîn Rıdvânü'llâhi Ta'âlâ 'Aleyhim Ecma'in" adlı kasidenin redifi "çehâryâr" olduğu için 20 beyitli kasidede bu kelime başlıktaki kullanımını dışında 21 defa geçer. Tabloda da görüleceği üzere Hz. Ali ve Hz. Ali'ye dair unsurların sayısal değeri şairden şaire farklılık göstermektedir. Bu farklılığın çeşitli nedenleri olduğu söylenebilir. Örnek olarak şairin yaşadığı coğrafi çevre ve içinde yer aldığı ya da ait olduğu sosyal çevre onun kelime ve kavram seçimini de etkileyebilmektedir. Tabloya göre Hz. Ali'ye dair unsurlara kasidelerinde en fazla yer veren şairin Fuzûlî olduğu görülmektedir. Fuzûlî'deki bu kullanım sıklığını onun sosyal ve fiziki çevresiyle açıklamak mümkündür.

Râmî Divan'ının kaside bölümünde "âl-i abâ" (1), "âl-i Muhammed" (3), "âl-i Mustafa" (1), "âl-i Resûl" (3), "âl-i Murtezâ" (1) terkiplerinin kullanımına dair sıklığın önemli bir yekûn tuttuğunu söylemek gerekir.

Şairlerin Divanlarında kaside bölümlerine verdikleri yer, şairden şaire farklılık göstermektedir. Örnek olarak Nef'î'nin Divan'ında yer alan kaside bölümü yukarıdaki tabloda kendisine yer verilen diğer şairlerden çok daha hacimlidir. Buna paralel olarak da Hz. Ali'yle ilgili unsurların kullanım sıklığı Nef'î'de -Râmî dışında- diğer şairlere göre daha fazladır. Ancak Nef'î'nin kasidelerinde Hz. Ali ve Hz. Ali'ye dair unsurların sıklıkla yer almasının tek nedeni elbette kaside sayısının çokluğu değildir. Şairler eğer doğrudan Hz. Ali için kaside yazmadılarsa Hz. Ali'ye dair unvan ve sıfatları daha çok övdükleri kişilerin benzetileni olarak kullanmışlardır. Nef'î'nin bu tür kullanımlara sıklıkla yer verdiğini söyleyebiliriz.

Nef'î'nin aksine bazı şairler ise Divanlarında çok az kasideye yer vermişlerdir. Bu şairlerde Hz. Ali ve Hz. Ali'ye dair unsurların kullanım sıklığı da kaside sayısı ile paralellik göstermektedir. Örnek olarak Behiştî Divan'ında dört kaside yer almaktadır. Fehîm-i Kadîm ve Nedim'in Divan'larında ise kaside sayısına göre Hz. Ali'ye dair unsurların kullanım sıklığının oldukça az olduğunu söyleyebiliriz.

Nâbî Divan'ında 29 kaside vardır (Bilkan, 2011). Nâbî de "çehâr-yâr" redifi etrafında "çehâr-yâr-ı güzîn" için yazmış olduğu kaside dışında diğer kasidelerinde Hz. Ali ve Hz. Ali'ye dair unsurlara pek fazla yer vermeyen şairlerdendir.

Şairler, kasidelerde Hz. Ali ve Hz. Ali'ye dair unsurları sadece övdükleri kişilerin benzetilene olarak kullanmamışlar; ayrıca Hz. Ali'yi öven kasideler de kaleme almışlardır. Örnek olarak Necatî, Nailî, Fuzûlî, Fasîh gibi şairlerin kasidelerindeki Hz. Ali unsurları daha çok bu şiirlerde geçmektedir. Bu türden yazılmış kasidelere yazının son bölümünde ayrıca yer verilecektir.

Şairlerin, Hz. Ali ve Hz. Ali'ye dair unsurları kullanım sıklığı da değişkenlik göstermektedir. Kasidelerde en çok kullanılan ad, Hz. Ali adıdır (32). Ali adına daha fazla yer veren şair ise Nef'î'dir. O, kasidelerinde memduhu ile Hz. Ali arasında Ali'ye yüklediği/yüklenen sıfatlar/unvanlar bağlamında ilişki kurar. Hz. Ali adını, 26 defa kullanılan Hayder sıfatı takip eder. Hayder'i en çok kullanan şair de Nef'î'dir ve o daha çok övdüğü kişide olduğunu kabul ettiği ya da görmek istediği bir sıfat olarak Hayder'i kullanır. Zülfikâr, Hz. Ali'nin kılıcıdır ve onun kahramanlığının bir simgesidir. Kasidelerde kullanım sıklığı bakımından üçüncü sırada zülfikâr (17) yer alır. Zülfikâr'ı yine Hz. Ali'nin bir diğer unvanı Murtezâ (12) takip eder. Murtezâ'dan sonra yine Hz. Ali'nin bir sıfatı olarak Şâh-ı Merdân (8) kullanılır. Bu terkihi en çok kullanan ise Necatî (4)'dir. Çehâr-yâr, (29) Hz. Peygamber'den sonra gelen dört halifeye (Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali) verilen müşterek unvanıdır. Kasidelerde "çehâr-yâr"ın kullanım sıklığını artıran sebep Nâbî'nin bu kelimeyi yukarıda adı verilen kasidede redif olarak seçmesinden kaynaklanmaktadır.

Kasidelerde Hz. Ali ve Hz. Ali'ye Dair Unsurlar

Çalışmanın bundan sonraki bölümünde kasidelerde Hz. Ali ve Hz. Ali'ye dair unsurlar, beyitlerden hareketle gösterilmiştir.

İncelediğimiz kasideler bağlamında Hz. Ali'ye dair unsurlar, Hz. Ali'nin lakapları ve unvanları alt başlıklara göre tertip edilmiş, böylelikle Hz. Ali'nin, kaside nazım şekline hangi yönleriyle girdiği tespit edilmiştir. Her alt başlık altında yüzyıllara göre ayırt edilmeksizin şairlerin beyitlerinden örneklerle yer verilmiş ayrıca bu örneklerle çeşitli açıklamalar yapılmıştır. Yapılan açıklamalar ile alt başlığın ve verilen örneklerin uygun olmasına dikkat edilmiştir.

1. Çâr-yâr (Çehâr-yâr)

Hız. Ebu Bekir, Hız. Ömer, Hız. Osman ve Hız. Ali, Hız. Peygamber'den sonra sırasıyla halifelik makamına gelmişlerdir. İşte bu dört halifeye "çâr-yâr/çehâr-yâr" adı verilir. Divan şairleri tarafından "çâr-yâr" adına şiirler yazılmış; çeşitli vesilelerle bu kavrama manzumelerde yer verilmiştir.

"Çâr-yâr" adı, na'lerde, "çâr-yâr" (dört halife) için yazılan şiirlerde ve şairlerin kasidelerde övdükleri kişiler için kendisine benzetilen olarak kullanılmıştır.

Ahmet Hamdi Tanpınar, şiirde asıl temanın kafiye ve redif olduğunu belirtir.

Şairin ilhamını hemen tek başına bunlar idare eder. Şair, kafiye ve redifin imkânlarıyla duygularının ve duyularının dünyasına girer (Tanpınar, 1985: 20). Nâbî “çehâr-yâr” redifli kasidesinde kelimeyi redif olarak merkeze alıp duygu ve düşüncelerini dile getirme yolunu seçmiştir. 20 beyitlik bu kasidede Nâbî, dört halifenin ismini ya da onlara yüklenen sıfatları zikretmemiş, dört halifeyi “çehâr-yâr” redifinin etrafında çeşitli anlatım ve içerik zenginlikleriyle tavsif etmiştir. Buna göre çehâr-yâr;

“Asl-ı esâs-ı hâne-i dîndür / Erkân-ı kasr-ı dîn-i mübîndür. / Mahrûsa-i şerî’at-i dîn-i mü’eyyedün etrafına hisâr-ı raşîndür. / Cârî miyân-ı sâha-i firdevs-i şer’de hem-hâl-i çâr cûy-ı rezîndür. / Şer’i şerif-i sâye-i ‘arş-ı mecîddür. / Hem-dest-i rûkn-i ‘arş-ı berîndür. / Sene-i semediyye (olan) dîn-i Muhammedîde füsûl-i çâr-güzîndür. / Kâbe’ye rûkn-i rekîndür. / Hıfz-ı vücûd-ı dîne mu’îndür. / Dîvân-ı dinde sadr-nişîndür. / Her biri tertîb-i kârgâh-ı hilâfette ruhsâr-ı dîne satr-ı cebîndür. / (Onlar) mehbûb-ı Hakk’un hem-nişînleri olmak ile hüsn-i rızâ-yı Hakk’a karîndür. Fahr-ı cihânın râz-dânları olmag ile sohbet-şînâs-ı rûhu’l-emîndür. (...) (Bilkan, 2011: 33).

Nâbî, kasidenin son beytinde kendisine seslenir ve “çehâr-yâr”ın sâye-i kere-mine iltica etmesini söyler. Çünkü “çehâr-yâr” ashâb-ı acz için hısn-ı hasîn (müstah-mek bir hisar)’dir. Aşağıda nakledilen beyitte Mezâkî, Sultan Mehmed’in adaletli yönetimi için “çâr-yâr”a benzetilen olarak yer verir. Onun adil yönetiminin “çâr-yâr”ın hükmüne uygun olduğu ifade edilir:

İdüp cûy-ı ‘adâlet şeş-cihât-ı ‘âleme cârî
Ne hükm itse hemân ber-vefk-ı hükm-i Çâr-Yâr eyler (19)
Mezâkî, Kaside 8), (Mermer, 1994)

Şairler, kelimenin anlamından istifade ederek çeşitli sanat oyunları içinde Hac farızasında Safa ile Merve arasında gerçekleştirilen ibadete gönderme yaparlar. Bu duruma Necâtî’nin kasidesinden alınan beyti ve Galib’in mısralarını örnek olarak verebiliriz:

Dört yanından du’â-yi Çâr-yâr-i bâ-şafâ
Hem nasir ü hem zahir ü hem şefi’ ü hem mu’în (60)
(Necâtî, Kaside 20), (Tarlın 1992)

Çâr-yâr ile olur Beyt-i Hudâ çâr-erkân
Umredir anda Ömer ayn-ı Safâdır Siddîk (15)
(Galib, Kaside 2), (Kalkışım, 1994)

“Çâr-yâr” için kasidelerde geçen diğer bazı örnekler aşağıda gösterilmiştir.
Çihâr-yârî ki bezl etdi cân-ı şîrînin
Olup şehâdetün ümmid-i şehd-i nâbında (45)
(Nâilî, Kaside 3), (İpekten, 1990)

Bunda olmuş huccet-i hükm-i hilâfet muntavî
Bundadır hâk-i hilâfet-hîz-i hatm-i Çâr-yâr (7)
(Fuzûlî, Kaside 11), (Akyüz vd., 1958)

2. Ehl-i Beyt, Âl-i Abâ, Âl-i Muhammed, Âl-i Resûl, Âl-i Mustafa

Yukarıdaki başlıkta yer alan bütün terkipler Hz. Peygamber ve ailesini ifade eder. “Ev halkı” manasına gelen “Ehl-i Beyt” terkihi, Hz. Peygamber’i, onun eş ve çocuklarıyla Hz. Ali’yi içine alır. “Âl-i Abâ” (Aba ailesi) terkihiyle anlatılan kişilerse, Hz. Peygamber, Hz. Ali, Peygamberimizin kızı Hz. Fatıma, torunları Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin’dir.

İncelediğimiz kasidelere göre “ehl-i beyt” kelimesine Fuzûlî (2), Nâilî (1) ve Nâbî (1) yer vermiştir.

Aşağıdaki beyit Fuzûlî’nin Hz. Ali için yazdığı “Kaside Der- Medh-i Hazret-i Şâh-ı Velâyet” adlı “olur” redifli kasidesinden alınmıştır. Fuzûlî, “Diğer insanlardan bir kimse, eğer temiz gönüllü olsa, ehl-i beyt’in fırkasından sayılır; Selman olur” demektedir:

Sâyir-i mahlûktan bir kimse olsa pâk-dil
Ehl-i Beyt’in fırkasından sayılır Selmân olur (8)
(Fuzûlî, Kaside 7), (Akyüz, 1958)

Bu beytin ikinci mısrasında önceleri Mecusi iken sonra Hristiyan olan ve Hz. Peygamber’i gördükten sonra Müslümanlığı seçen Selmân-ı Fârisi kast edilmekte ve “Selman bendendir; benim Ehl-i Beytimdendir.” mealindeki hadise telmih olunmaktadır. Hz. Ali ile uzun müddet birlikte bulunan Selmân-ı Fârisi’nin, başkanlığını Hz. Ali’nin yaptığı kırklardan olduğu rivayet olunur (Pala, 2005: 398).

Kanuni Sultan Süleyman Bağdat’ı fethettiğinde (1534) İbrahim Paşa sadaret makamındadır. Bağdat’a ilk olarak 28 Kasım 1534 tarihinde sadrazam İbrahim Paşa’nın komuta ettiği öncü kuvvetler girmiştir. Fuzûlî Bağdat’ın fethini vasıta kılarak İbrahim Paşa için yazdığı kasidede “Ehl-i Beyt” terkihini de kullanır. Irak topraklarının Ehl-i Beyt için anlamı çok büyüktür. Hz. Ali’nin türbesi Necef’tedir. Hz. Hüseyin ve yanındakiler Kerbelâ’da şehit edilmişlerdir. Fuzûlî aşağıdaki beyitte özellikle “tavaf etmek” fiilini kullanarak “Ehl-i Beyt”ten bazılarının makamının bulunduğu bu toprakların kutsallığını ifade etmiş olur:

Makam-i Kanber ü evlad-i Fazl ü ba’z-i Ehl-i Beyt
Tavaf ettin civan-merdane kıldın çok zer-efşani (9)
(Fuzûlî, Kaside, 26), (Akyüz, 1958)

Nâilî, Hz. Hüseyin için yazdığı mersiyede “Ehl-i Beyt” terkihi ile aynı anlam çerçevesi içinde yer alan “Kerbelâ”, “âl-i Muhammed”, “Hasan”, “Hüseyin”, “Yezîd” vb. kelime ve terkipleri de kullanır:

Cevâbı var ise hasmın hemân dilir olsun
Tutunca dâmenini ehl-i beyt rûz-ı va’id (50)
(Nâilî, Kaside, 7), (İpekten, 1990)

Kasidelerde “âl-i abâ” terkibine ise Nâilî, Galib, Mesîhî ve Rahmî birer beyitte yer vermişlerdir:

Galib, “Matbah-ı Monla”nın “makâm-ı hizmet-i Âl-i Abâ” olduğunu belirtir.
Yeter fakr ehline yüzler karası mâye-i rahmet
Makâm-ı hizmet-i Al-i Abâdır matbah-ı Monlâ (6)
(Galib, Kaside 7), (Kalkışım, 1994)

Mesîhî ise kendisine seslendiği beyitte “Âl-i Abâ”nın dünya malına ve ziynetine önem vermediğine göndermede bulunur:

Ey pîr kaddüni eger egdiyse bâr-ı fakr
Bir kat nemed yeter sana âl-i ‘abâ gibi (14)
(Mesîhî, Kaside 21), (Mengi, 1995)

Nâilî ve Râmî’nin kasideleri içinde de “Âl-i abâ”nın anıldığı beyitler vardır. Nâilî, “âl-i abâ”ya “menkıbe-i abâ” terkiibi içinde yer verir:

Âferîn himmet-i vâlâsına kim eylememiş
Zeyl-i ünvan-ı şeref menkıbe-i Abâyı (29)
(Nâilî, Kaside 5), (İpekten, 1990)

Ammâ biraz da Âl-i ‘abâyı
Yâd eyleyüp ol vassâf-ı nâkil (36)
(Râmî, Kaside, 8), (Hamami, 2001)

“Âl-i Muhammed” terkibine Nâilî Hz. Hüseyin için yazdığı mersiyede yer verir:

Eziyyet-i dil-i dânáda tâ ki çarh-ı denî
Ede husûmına âl-i Muhammedin taklîd (61)
(Nâilî, Kaside, 7), (İpekten, 1990)

Nâbî, memdûhu Mekke kadısı Seyyid Mustafa Efendi’yi “memdûh-ı ehl-i beyt” ve “âl-i Mustafa’nın gülü” olarak tavsif eder:

Memdûh-ı ehl-i beyt gül-i âl-i Mustafâ
Rahşende sûretinde fûrûg-ı siyâdeti (25)
(Nâbî, Kaside 20), (Bilkan, 2011)

3. Ali

Hz. Ali, kasidelerde en çok kendi adıyla zikredilir. Şairler, memduhlarını överken Hz. Ali’nin fiziki ve manevi özelliklerinden yararlanırlar. “Alî-heybet”, “Alî-sıfat”, “Alî-sûret”, “Alî-sîret”, “cûd-ı Alî”, “Alî-ilm”, “Alî-rezm”, “İlm ü ‘irfân-ı Alî”, “Alî-hikmet”, “Alî’nin pençesi” gibi. Ali kelimesine yüklenen sıfatlar, memduha övgü

vesilesi olurken Hz. Ali'nin de özelliklerini ifade eder. Yukarıdaki sıfatlardan yola çıktığımızda karşımıza şu şekilde bir Hz. Ali portresi çıkar:

Hz. Ali, heybetli bir fiziki görünüme sahiptir. Hz. Ali, cömert bir kişidir. Hz. Ali ilim, irfan ve hikmet sahibidir. Hz. Ali, güzel bir sûrete ve iç güzelliğine sahiptir. Hz. Ali savaşçı bir kimsedir. Bu sıfatlar yazımızın başında kaynaklardan hareketle tasvir ettiğimiz Hz. Ali portresiyle uygunluk gösterir.

Mezâkî, Sultan Mehmed Han'ı övdüğü kasidesinde memduhunu Hz. Ömer'in adaleti ve Hz. Ali'nin heybetiyle tavsif eder. Kaza, Sultan Mehmed Han'ın kılıcını Hz. Ali'nin kılıcı Zülfikâr'ın vekili kılmıştır:

Cihângîr-i 'Ömer'-adl ü 'Ali'-heybet ki heycâda
Kazâ şemşîrini nâyib menâb-ı Zü'l-fekâr eyler (18)
(Mezâkî, Kaside 8), (Mermer, 1994)

Usûlî, Kaside-i Bahariyye'de memduhunun cömertliğini anlatırken Hz. Ali'nin bu vasfından yararlanır:

Gördü kim zâtında var adl-i Ömer cûd-ı Ali
Kıldı Osmânoğlu sen şâhı emîr-i nâmdâr (31)
(Usûlî, Kaside-i Bahariyye 3), (İsen, 1990)

Necâtî de Sultan Mahmûd için yazdığı kasidede Hz. Ali'nin cömertlik vasfından yararlanır:

'Osmân Oğullarında sen ey Şâh-ı muhterem
Cûd-i Alî-alemsin ü adl-i Ömer-nişân (33)
(Necâtî, Kaside 21), (Tarlan, 1992)

Nef'i, Hz. Ali'nin savaşçı kimliğini ön plana çıkarır. "Der Sitâyîş-i Kasr-ı Sultân Osmân Aleyhirrahmetü Velgufrân" adlı kasidede Sultan Osman'ı tavsifte Hz. Ali'ye yer vermesi mizacıyla paralel bir anlam taşımaktadır:

Alî-rezm ü Süleymân-kevkebe Sultân Osmân kim
Revâdır tâk-ı arşa asılırsa tîg-ı hûn-bârı (30)
(Nef'i, Kaside 14), (Akkuş, 1993)

Şeyhülislâm Muhammed Efendi için yazdığı kasidede ise Nef'i, Hz. Ali'nin ilim sahibi olmasıyla övdüğü kişi arasında ilgi kurar. Bu ilgide şüphesiz övülenin mesleği hâkim rol oynar:

Ey Ömer-adl ü Alî-ilm ü Aristo-hikmet
Ve'y Hızır-dâniş ü Ahmed-reviş ü İsâ-dem (39)
(Nef'i, Kaside 51), (Akkuş, 1993)

Sultan Süleyman için yazdığı kasidede Bâkî, dört büyük halifenin vasıflarını Sultan Süleyman'a yükleyerek İslam'ın halifesi bir padişahta bulunması gereken özellikleri de bir beyitte özetlemiş olur:

Adl ü dâd-ı 'Ömer ü sıdk u safâ-yı Sıddik
'İlm ü 'irfân-ı 'Alî hilm ü hayâ-yı 'Osmân (27)
(Bâkî, Kaside 2), (Küçük, 1994)

Yaşamının son yıllarını yoksullukla geçiren Mesihî (Mengi, 1995: 3), memduhundan at isteğinde bulunduğu *Kaside der Recâ-yı Esb* adlı kasidesinde aşağıdaki beyitte Hz. Ali'nin birçok özelliğine ve ona ait unsurlara yer verirken ironi ile sanatı güzel bir şekilde mezceder:

Dir cûd u heybetün ile râkib gören seni
Düldüldür atı kendü 'Alî tîgı Zülfekâr (33)
(Mesihî, Kaside 7), (Mengi, 1995)

Şairler bazen övdükleri kimsenin adı ile benzetilen olarak yer verilen kimse arasında ad ilgisinden de yararlanırlar. Kasidelerinde çok az olarak Hz. Ali'ye yer veren Nedim, bu yola başvuran şairlerden olup Ali Paşa için yazdığı kasidede aynı beyit içinde hem memduhunun hem de Hz. Ali'nin adını zikreder. Bu kaside aynı zamanda Nef'i'nin, "Der Medh-i Sultân Ahmed Hân Aleyhirrahmetü Ve'l- Gufrân" adlı kasidesine naziredir. Nef'i'nin kasidesinde de Nedim'in beytine benzer bir beyit yer almaktadır:

Hem-nâm-ı Murtazâ 'Alî Pâşâ ki rûz-ı rezm
Şemşîri Zü'l-fikâr-ı 'Aliden nişan verir (20)
(Nedim, Kaside 4), (Macit, 1997)

Devri zamân-ı Ahmed-i Muhtârı andırır
Şemşîri Zülfikâr-ı Alî'den nişân verir (35)
(Nef'i, Kaside 4), (Akkuş, 1993)

Hz. Ali'nin şiirlerde yer verilen bir lakabı da "sâki-i Kevser"dir. Ravzî, onu bu vasıfla tavsif ettiği beyitte aynı zamanda onun "sâhib-sır" olduğunu ifade eder. Kaynaklarda (Kandemir, 1989: 375; Pala, 2005: 19; Fığlalı, 1989, 371-374) onun zahiri ve manevi ilimlere vâkıf olduğu belirtilir. "Rivayete göre kainatın sırrı Kur'an'da, Kur'an'ın sırrı besmelede, besmelenin sırrı be harfinde, be'nin sırrı, altındaki noktada ve noktanın sırrı da Ali'dedir. Peygamber'imiz, 'Ben ilmin şehriyim, Ali de onun kapısıdır. O hâlde ilim isteyen kimse kapıya gelsin.' buyurmuştur." (Pala, 2005: 19).

Sâhib-sır sâki-i Kevser 'Alî'dür kim müdâm
Cân ile dilden sevüp ol âşık-ı bî-bâk ana (5)
(Ravzî, Kaside 5), (Aydemir, 2007)

4. Şîr-i Hudâ, Şîr-i Yezdân, Şeh-i Esed, Gazanfer, Hayder, Hayder-i Kerrâr

Başlıkta belirtilen kelime ve terkipler Hz. Ali'nin divan şiirinde sıklıkla kullanılan unvan ve sıfatlarını ifade eder. O, savaşlarda gösterdiği kahramanlıklarla *Allah'ın Arslan'ı* sıfatıyla tavsif edilmiştir. Şairler kasidelerde, Hz. Ali'nin bu unvan ve sıfatlarını bazen Hz. Ali'nin kendisi için kullanmışlar, en çok da övdükleri kişileri bu sıfatlarla tasvir etmişlerdir.

Mezâkî, Kamanîçe fethi dolayısıyla Sultan Mehmed için yazdığı kasidede memduhunu “şîr-i Hudâ”, onun atını da “Düldül” olarak tavsif eder:

Sahn-ı meydâna gelüp ceng idicek merdâne
Kendüsi şîr-i Hudâ Düldül olur yekrânı (60)
(Mezâkî, Kaside 9), (Mermer, 1994)

İncelediğimiz kasidelerde Hz. Ali'nin bu unvan ile sıklıkla yer almadığı görülmüştür. Daha çok “Hayder” unvanı kasidelerin bu anlamda malzemesini teşkil etmiştir.

“Şîr-i Yezdân”, “Şeh-i Esed” ve “Gazanfer”le ilgili olarak aşağıdaki beyitler örnek olarak verilebilir:

Veliyy-i ni'met-i sofrâ-keşân-ı hitta-i cûd
Semiyy-i silsile-dârân-ı şîr-i yezdânî (17)
(Mezâkî, Kaside 23), (Mermer, 1994)

Ne Zül'fikâr ki bir yerde eylemez ârâm
Bulunca pençe-i pür-zür-ı şîr-i Yezdân (33)
(Nâilî, Kaside 6), (İpekten, 1990)

'Adûyü dil-figâr itdi peleng-âsâ şikâr itdi
Muhassal âşikâr itdi neberd-i Şîr-i Yezdânî (12)
(Bâkî, Kaside 14), (Küçük, 1994)

Gel halâs eyle peleng-i kûy-ı fûrkatden beni
Şîr-i Yezdân 'ışkına lutf eyle hey arslân Dede (2)
(Ravzî, Kaside 10), (Aydemir, 2007)

Geh yeşil destâr ile teşrîf idersin meclisi
Bezme geldi sanki Âl-i Şîr-i Yezdân'um pilav (18)
(Ravzî, Kaside 11), (Aydemir, 2007)

Şeh-i esed menişâ ola şîr-savletin
Ser-i hezâr-adû mîm-lokma-i âzı (21)
(Nâilî, Kaside 8), (İpekten, 1990)

Şeh-i serîr-sitân Husrev-i vilâyet-bahş
Hizebr-i bîşe-i dîn saf-der-i gazanfer-ceng (12)
(Hayalî, Kaside 7), (Tarlan, 1992)

Yegâne Haydar-ı saf-der Gazanfer-i Bâri
Ali ki nâm-ı şerîfi olur mübârek fâl (45)
(Necatî, Kaside-i Na't-ı Restûl), (Tarlan, 1992)

Kasidelerde Hz. Ali'nin unvanı olarak en fazla yer verilen, yukarıda da zikredildiği gibi "Hayder" ve "Hayder-i Kerrâr"dır. Memduhun övgüsünde "Hayder" ve "Hayder-i Kerrâr" şairlerin sıklıkla tercih ettikleri bir benzetilen olmuştur. Pala (2005: 199), bu lakabın ona annesi tarafından verildiğini belirtir.

Nef'î, Sultan Osman ve Sultan Murad'ı övdüğü kasidelerde bu iki padişahı Sultan Osman'ı "dest-bürd-i Hayderi", Sultan Murad'ı "Haydar-ı kerrâr" olarak tavsif eder:

Ser-firâz etdin livâ'ü'l-hamd-i dîn-i Ahmedi
Kâfire gösterdin el-hakk dest-bürd-i Hayderi (3)
(Nef'î, Kaside 14), (Akkuş, 1993)

Hizebr-ı ma'reke Sultân Murâd Hân kim eder
Gazâya Haydar-ı kerrâr gibi ikdâmı (12)
(Nef'î, Kaside 21), (Akkuş, 1993)

Divan şiirindeki yerini daha çok kaside şairi olmakla gösteren Nef'î bilindiği üzere kasidelerin birçoğunda memduhunu övmekten ziyade kendisini, şiir vadisindeki kudretini ön plana çıkarmıştır. Aşağıdaki beyitte Nef'î, savaş meydanları için kullanılan "Hayder-i kerrâr" sıfatını, şiir meydanına götürür. Çünkü onun savaşı ve kahramanlığı şiir meydanındadır. Beyitte kendisini "Hayder-i kerrâr-ı ma'nâ" olarak tavsif etmesi bundandır.

Benim ol Hayder-i kerrâr-ı ma'nâ kim hücumumdan
Dilirân-ı hayâle teng olur endişe meydânı (42)
(Nef'î, Kaside 12), (Akkuş, 1993)

İncelediğimiz Divanlarda yer alan kasideler içinde "Hayder" sıfatına en çok Nef'î'nin yer verdiği tespit edilmiştir. O, bu sıfatı şiirlerinde memduhunu övmeye benzetilen unsuru olarak kullanır. Aşağıdaki beyit örnekleri onun kasidelerinden alınmıştır.

Kahramân-ı vüzerâ saf-şiken-i kal'a-güşâ
Merd-i meydân-ı vegâ saf-der-i Hayder-şemşîr (14)
(Nef'î, Kaside 40), (Akkuş, 1993)

Zihî düstûr-ı Âsaf-menkıbet pâşâ-yı Hayder-dil
Ki hem kânûn-ı dîvânı bilir hem resm-i hiycânı (9)
(Nef'i, Kaside 28), (Akkuş, 1993)

Ma'reke-perdâz-ı pesendide-re'y
Hayder-i Yûsuf-şiyem-i rûzgâr (26)
(Nef'i, Kaside 43), (Akkuş, 1993)

Nice demdir ki zirâ Hayder-i kerrâr-ı endişem
Geçirdi rûzgârın rûzgârile cihâd üzre (36)
(Nef'i, Kaside 44), (Akkuş, 1993)

Kuvvet-i tab'ide ger vârise teslim edelim
Ola mı Hayder-i Kerrâra mukâbil Rüstem (50)
(Nef'i, Kaside 51), (Akkuş, 1993)

Peyrev-i ashâb-ı Peygamber imâm-ı ehl-i dîn
Hayder-i Osmân-şiyem Sıddîk-ı Fârûk-ihtisâb (10)
(Nef'i, Kaside 55), (Akkuş, 1993)

Kasidelerinde Hz. Ali ve onunla ilgili unsurlara en az yer veren şairlerden biri de Nedim'dir. Nedim'in kasidelerinde Hz. Ali, "zülfikâr", "Ali" ve "Hayder" olmak üzere iki beyitte geçer:

Kabza-i teshîrine mevhub kavş-ı Rüstemî
Bâzû-yı ikbâline mevrûs zûr-ı Hayderî (23)
(Nedim, Kaside 5), (Macit, 1997)

"Hayder" sıfatını kullanan diğer bazı şairlerin kasidelerinden örnek beyitler şöyledir:

Bir Hayder-i Kerrâr-ı gazâsın ki vegâda
Kanlar dökülür kabza-i tîg-ı dü-demünden (17)
(Mezâkî, Kaside 16), (Mermer, 1994)

Şâd-mân olsun 'Acemler gözleri aydın yine
Mîr Haydar nûr-ı çeşm-i husrev-i İran gelür (16)
(Bâkî, Kaside 2), (Küçük, 1994)

İskender-i Haydar-sıfat pîrâye-bahş-ı ma'delet
Evreng-i zîb-i saltanat hâkân-ı kerrûbî-şiyem (20)
(Galib, Kaside 19), (Kalkışım, 1994)

Cihân-girâna yalman gösterip çıkmış niyâmından
O keskin zülfeler kim Zülfikâr-ı Haydariyyetdir (3)
(Galib, Kaside 19), (Kalkışım, 1994)

Dedim târîh-i milâdını Gâlib
Muhammed Kudretü'llâh lutf-ı Haydar (7)
(Galib, Kaside 19), (Kalkışım, 1994)

Hayber-i şirki n'ola itse harâb
Haydar-ı lâ ilâhe illallâh (30)
(Ravzî, Kaside 2), (Aydemir, 2007)

Başını kes mihr ü mâhun Zülfikâr-ı âhla
Saf-şikâf-ı düşmen ol mânend-i Haydar rûz u şeb (12)
(Fehîm-i Kadîm, Kaside 1), (Üzgor, 1991)

Pîr-i Bistâm-ı 'ibâdât u Felâtûn-tedbir
Bû-Bekir Sıdk u 'Ömer-gayret ü Haydar-heycâ (10)
(Vecdî, Kaside 1), (Mermer, 2002)

Zül-fikârın çekicek 'asker-i şâm itdi firâr
Oldı gûyâ seheri çarhda Haydar horşid (25)
(Râmî, Kaside 5), (Hamami, 2001)

Emîrû'l-mü'minin Hayder Aliyy ibn-i Ebi Tâlib
Ki Cibril-i Emîn'dir halvet-i vahdetde der-banı (28)
Fuzûlî, Kaside 26), (Akyüz vd., 1958)

5. Murtezâ

“Beğenilmiş, seçilmiş” anlamlarına gelen “murteza” Hz. Ali'nin lakaplarından biridir. Onay (2007: 33), Hz. Ali'ye bu lakabın hangi olay üzerine verildiğini şu şekilde açıklar: “Hz. Muhammed Tebûk muhârebesine giderken Ali'yi Medine'de vekil bırakmış. Ali, 'Beni kadınlarla çocuklara halife tayin ettin.' demiş. Muhammed de 'Ya Ali! Musa'ya göre Harun ne rütbede ise bana göre de sen o rütbedesin. Şu farkla ki benden sonra peygamber gelmeyecektir. Buna râzı değil misin?' deyince Ali razı-yallahu demiş. Bundan sonra kendisine Razi-yallahu manasına Murtezâ denilmiştir.”

Şairler kasidelerinde Hz. Ali'nin “Murtezâ” lakabını daha çok övdükleri kişiler için benzetilen olarak kullanmışlardır. Aşağıda kelimenin kullanımını ile ilgili örnek beyitlere yer verilmiştir.

“Murtaza” kelimesine bir kasidesinde yer veren Hayâli Bey, Sultan Süleyman için yaptığı övgüde dört büyük halifenin üçüne yer verir. Beyitte Sultan Süleyman'ı adalet zamanında Hz. Ömer, savaş olduğunda Murtazâ olarak tavsif eder.

Rezm olıcak Murtazâsın adl hîninde Ömer
Yoksa fahr-ı dūdumân-ı Hazret-i Osmân mısın (12)
(Hayalî, Kaside 20), (Tarlan, 1992)

Nef'i de Hayalî gibi Hz. Ali'nin "murteza" lakabını kasidelerinde bir yerde kullanır. Sultan Osman için yazdığı kasidede onun savaşıllığını över ve Hz. Ali'nin savaşı kişiliğine telmihen Murtazâ lakabına yer verir.

Tîgına n'ola yemîn eylerse rûh-ı Murtazâ
Bir gazâ etdin ki hoşnûd eyledin peygamberi (4)
(Nef'i, Kaside 14), (Akkuş, 1993)

Galib, Sultan Selim'i "Murtaza heybetli şah" olarak tavsif eder.
O şah-ı Murtazâ-heybet ki birden müstezâd eyler
Kemâl-i lutf-ı tab'ı niçe beyt-i şa'b u düşvârî (21)
(Galib, Kaside 19), (Kalkışım, 1994)

Râmî, Karaman Valisi Mü'min Paşa için yazdığı kasidede "murteza" lakabını şiir kudreti için övgü vesilesi olarak kullanır. Ma'nâ âleminde "Murtazâ"ya (Hz. Ali) âşina olduğunu ifade eder.

Fâris-i meydân-ı 'irfândur 'aceb mi Râmiyâ
Âlem-i ma'nâda olsa Murtezâyâ âşinâ (7)
(Râmî, Kaside 34), (Hamami, 2001)

İncelediğimiz şairler arasında Hz. Ali için en fazla kaside yazan şairin Fuzûlî olduğu tespit edilmiştir. O, kasidelerinde üç yerde Hz. Ali'nin "murteza" lakabına yer verir. Fuzûlî'nin "murtaza"yı kullanımı bir kişiyi övmek için değil doğrudan Hz. Ali'yi anlatmak içindir.

Tâbi'i fermân eder hükmüne cümle âlemi
Murtaza hükmüne her kim tâbi-i fermân okur (11)
(Fuzûlî, Kaside 7), (Akyüz vd., 1958)

Sahn-i çemende erguvân her bergini etmiş zebân
Tekrâr eyler her zaman medh-i Aliyyü'l-Murtazâ (14)
(Fuzûlî, Kaside 8), (Akyüz vd., 1958)

Nedir dünya vü ukba bî-rıza-yi Murtaza bi'llah
Ne ol baki gerek sidk ehline mutlak ne bu fani (29)
(Fuzûlî, Kaside 26), (Akyüz vd., 1958)

6. Şâh-ı Merdân, Merd-i Meydân

Başlıkta yer alan terkipler Hz. Ali'nin yiğitliğini, cesaretini ve kahramanlığını tavsif eden lakaplarıdır. Kasidelerde övülenin benzetileni olarak kullanılmış olup özellikle Hz. Ali için yazılan şiirlerde onun özelliklerini tavsifte bu terkiplere yer verilmiştir. Ancak bu terkiplerin kasidelerde sıklıkla kullanıldığı söylenemez.

Hayalî, memduhunu övdüğü kasidesinde onu “şark ve garba kılıcını çeken “Zülfikâr-ı Şâh-ı Merdân” olarak tavsif eder. Beyitte Hz. Ali’nin halifelîği döneminde Râfîzî ve Hâricîlerle yaptıkları savaşlara da gönderme yapılıır.

Revâfızla havâric mün’adim oldu zamânında
Çekelden şark-ı garbe Zülfikâr-ı Şâh-ı Merdâmı (13)
(Hayalî, Kaside 22), (Tarlan, 1992)

Bâkî, Sultan Mehmed’i övdüğü kasidesinde onu, “Şîr-i Yezdân” ve “Şâh-ı Merdân” olarak tavsif eder.

‘Adû-yıdil-figâr itdi peleng-âsâ şikâr itdi
Muhassal âşikâr itdi neberd-i Şîr-i Yezdâmı (12)
Didi Behrâm-ı düşmen-kâm gördü darb-ı şemşîrin
Koluna kuvvet ey rûz-ı vegânun Şâh-ı Merdâmı (13)
(Bâkî, Kaside 14), (Küçük, 1994)

Necâtî’nin *Na’t-ı Ali* adlı şiirinin ilk ve son beyitlerinde Hz. Ali “Şâh-ı Merdân” sıfatı ile anlatılır.

Esselâm ey Şâh-ı merdân esselam
Esselam ey sırr-ı pinhân esselam (1)
Ey Necâtî Şâha ve yüz bin selâm
Esselam ey Şâh-ı Merdân esselam (9)
(Necâtî, Na’t-ı Ali), (Tarlan, 1992)

Hz. Ali’nin “Merd-i Meydân” sıfatı, incelediğimiz kasideler içinde Nef’î’nin Sadrazam Husrev Paşa’yı övdüğü kasidesinde memduhun benzetileni olarak yer alır:

Kahramân-ı vüzerâ saf-şiken-i kal’a-güşâ
Merd-i meydân-ı vegâ saf-der-i Hayder-şemşîr (14)
(Nef’î, Kaside 40), (Akkuş, 1993)

7. Şâh-ı Velâyet, Veliyullah, İmam-ı Evliya, Pişvâ-yı Evliya, Sâki-i Kevser, İmam-ı Mü’minân, Halife-i Râbî’, Şâh-ı Necef

Velî, Hakk’ın dostu ve sevgili kulu (Uludağ, 2005: 379), velayet ise velinin bu dostluktan kaynaklanan hâli ve sıfatıdır, yani velîliktir (Devellioğlu, 2008: 1145; Kara, 1995: 153; Güftâ, 2002: 24-69). Velâyet, “Hakk’ın kulunu, kulun Mevlâ’sını dost edinmesi, Allah ile kulu arasındaki karşılıklı sevgi ve dostluk; Allah’ın kulun (ibadet, taat gibi) işleri kendi üzerine alması; Allah’ın kulunu, kulun da Allah’ın velisi (vekili) olması” (Uludağ, 2005: 378) demektir.

Divan şairleri, yüksek ahlaki ve insani vasıflara sahip olması, Allah rızasına muhalif hâlinin bulunmaması, tam bir imanla ilahi emir ve hükümleri yerine ge-

tirmeye çalışması, yüce himmet sahibi olması ve himmetini yalnızca Allah rızasına yöneltmesi, dünya malına ve dünyevi kazanç yollarına sevgi ve düşkünlüğünün olmaması, her türlü haramdan ve şüpheli şeylerden sakınması, ömrü boyunca Hz. Muhammed'e ve sünnetine sadık kalması, ilahi sırlara mazhar olması, kendisinden keramet zuhur etmesi gibi hâllerin Hz. Ali'de mevcudiyeti dolayısıyla birçok beyitte onu *velî*, *veliyullâh* ve *Ali veliyullâh* şeklinde anmışlardır (Güftâ 2002: 24-69).

Kasidelerde Hz. Ali'nin bu özellikleri de dile getirilmiş olup şâh-ı velâyet, veliyullah, imâm-ı evliya, imam-ı mü'minân gibi sıfatlarla tavsif edilmiştir.

Ali veliyullah, hilafet baharının ayıdır. Onun şanı, dördüncü feleğin tahtını ihtiyarlatır:

Meh-i rebî'-i hilâfet Ali velîyul-lah
Ki taht-ı çârüm-ı eflâki şeyb eder şâmı (35)
(Nâilî, Kaside 6), (İpekten, 1990)

O, evliyaların önderi (reisi) ve sâki-i kevserdir.
Esselâm ey sâki-i kevser imâm
Esselam ey kible-i cân esselam (5)
Esselâm ey pîşvâ-yı evliyâ
Esselam ey Âl-i İmrân esselam (7)
(Necâtî, Na't-ı Ali), (Tarlan, 1992)

Aşağıdaki beyitte Râmî, onu “şâh-ı velâyet” ile birlikte başka vasıflarla da ifade eder:

Şâh-ı velâyet ehl-i inâyet
Nûr-ı hidâyet rûh-ı heyâkil (40)
(Râmî, Kaside 8), (Hamami, 2001)

Fuzûlî'nin Hz. Ali için yazdığı kasidelerin başlığında onun “şâh-ı velâyet” sıfatı kullanılmıştır. Birkaç beytini nakledeceğimiz kasidede Fuzûlî Hz. Ali'yi “imâm-ı mü'minân” olarak tavsif eder:

Sahn-i çemende erguvân her bergini etmiş zebân
Tekrâr eyler her zaman medh-i Aliyyü'l-Murtazâ (14)
Yâ'ni gül-i gül-zâr-i cân Hayder imâm-i mü'minân
Ol kim añadır bi-gümân miskin Fuzûlî bir gedâ (28)
(Fuzûlî, Kaside 8), (Akyüz vd. , 1958)

Hz. Ali, dört halifenin dördüncüsüdür. Ayas Paşa için yazdığı kasidede Fuzûlî, onun bu özelliğini “halife-i râbî” terkihiyle ifade eder:

Hilaf-i gayr nasib oldu hîn-i hükm sana
Ziyaret-i harem-i pak-i Hayder-i Kerrar (29)

Kim ol halife-i rabi'dir ü münasibdir
Sana ki hakim-i rabi'sin ana kurb-i civar (30)
(Fuzûlî, Kaside 17), (Akyüz vd. , 1958)

Sultân İbrahim için yazdığı kasidede Fuzûlî, Şâh-ı velâyet'in hasımlarını taşa döndürmesini dilemektedir:

Hemişe hasmumı Şâh-i Velâyet daşa döndersün
Nice kim gördün itmiş mu'ciz ilen daş arslanı (12)
(Fuzûlî, Kaside 26), (Akyüz vd. , 1958)

Nef'i, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî için yazdığı kasidede ilm-i vahdetde onun ders arkadaşının "imâm-ı evliyâ" olduğunu belirtir:

İlm-i vahdetde sebakdâşı imâm-ı evliyâ
Hikmet-i ma'nâda şâkirdiş Hakîm-i Gaznevî (8)
(Nef'i, Kaside 40), (Akkuş, 1993)

Onay (2007: 32), makberinin Necef civarında bir yere olduğu hakkındaki ri-yayete mebni, Hz. Ali'nin "şâh-ı Necef" unvanıyla tavsif edildiğini belirtir. Hz. Ali'nin bu unvanı "Şeh-i serîr-i Necef", o bölgede yetişmiş ve o bölgenin ikliminden beslenmiş Fuzûlî'nin şu beytinde yer alır:

Şeh-i serîr-i Necef âf-tâb-ı evc-i şeref
Aliyy-i âli-i a'lâ kasîm-i cennet ü nâr (19)
(Fuzûlî, Kaside 6), (Akyüz vd., 1958)

8. Zülfikâr, Döldül, Kanber

Zülfikâr, Hz. Ali'nin ucu çatallı kılıcının adıdır. Onay (2007: 6), "Abdal" mad-desinde zülfikâr ile ilgili olarak şu bilgiye yer verir: "Kureşlilerden Münebbih bin Âf'ın Bedir Muharebesi'nde iğtinam olunup... tarafından Hz. Ali'ye hediye edilen kılıçtır. Güya bir gün Hz. Muhammed, Ali'ye ben öldükten sonra Zülfikâr'ı kimseye çekme" diye vasiyyet etmiş. O da Zülfikâr'ı Necef Deryasına atmış. Sonra eline bir ağaç parçası almış ve harplerde bu ağacı kullanmış. İşte bu sopaya ser-deste veya dest-i çûp derler."

Kasidelerde Hz. Ali'nin kılıcı Zülfikâr'a birçok defalar yer verilmiş olup bazen övülen kişinin kahramanlığının tavsifinde kullanılmış; bazen de Hz. Ali'yi anlatan şiirlerde tamamlayıcı bir öge olarak belirtilmiştir.

Nâilî'nin 54 beyitlik "Der-Menkabe-i Şîr-i Hudâ Aliyy-i Murtazâ Radyallahu Anh (6)" adlı kasidesinin 31, 32, 33, 34. beyitleri Hz. Ali'nin kılıcı Zülfikâr üzerine kuruludur. Diğer beyitlerde de onun özellikleri çeşitli terkip ve ibarelerle ifade edilir. Söz konusu ettiğimiz beyitler şunlardır:

Ne gamze cevher-i şemşîr-i Zü'l-fikâr-ı alem
Ki çâk eder eser-i semmi zehre-i cânı (32)

Ne Zü'l-fikâr ki eyler olunca sad pâre
Şikâf-ı zehre-i hasma dürüst peymânî (33)

Ne Zü'l-fikâr ki bir yerde eylemez ârâm
Bulunca pençe-i pür-zûr-ı şîr-i Yezdân (34)

Ne Zü'l-fikâr ki hasma havâle etdikçe
Alırdı sâyesi âğûşa Şâh-ı Merdânı (35)

Meh-i rebî-i hilâfet Ali velîyul-lah
Ki taht-ı çârüm-ı eflâki şeyb eder şâmı (36)

O şehriyâr-ı melâ'ik-i sipâh-ı âlem-i cûd
Ki her kademde eder bezl keff-i ihsânı (40)

Zihî kerâmet-i dâd-ı Hudâ ki etmişdir
Hızâne ber-kef-i ilm-i ledün o sultânı (43)

Olurdu sûret-i hâli mukârin-i tehzib
Ederdi ahsen-i ahlâkı arz-ı rüchânî (47)
(Nâilî, Kaside 6), (İpekten, 1970)

Bâkî, Sultan Mehmed Han için yazdığı şiirinde memduhunu Ali olarak tavsif ederken, onun kan saçan kılıcını Zülfikâr'a teşbih eder:

Eyler hücûm-ı düşmen-i dîne 'Alî-sıfat
Şemşîr-i hun-feşânı kılur kâr-ı Zü'l-fekâr (15)
(Bâkî, Kaside 9), (Küçük, 1994)

Galib de iki kasidesinde Zülfikâr'a yer vermiştir:
Pençe-i Şîr-i Hudâdır mihr u mehdîr Zü'lfikâr
Çeşm-i hussâda bu ma'nâ günden azher rûz u şeb (34)
(Galib, Kaside 1), (Kalkışım, 1994)

Cihân-girâna yalman gösterip çıkmış niyâmından
O keskin zülfeler kim Zülfikâr-ı Haydariyyetdir (3)
(Galib, Kaside 30), (Kalkışım, 1994)

Fehîm-i Kadîm "Zülfikâr"a, içli ve nahif kişiliğine uygun bir ifade bulur. "Zülfikâr"la "âh" kelimesi arasında münasebet kuran ve bu iki kelimeyi bir terkip içinde gösteren tek şair Fehîm-i Kadîm olsa gerektir:

Başımı kes mihr ü mâhun Zülfikâr-ı âhla
Saf-şikâf-ı düşmen ol mânend-i Haydar rûz u şeb (12)
(Fehîm-i Kadîm, Kaside 1), (Üzgör, 1991)

Hız. Ali için kasideler yazan ve kasidelerinde birçok yerde Hız. Ali'ye dair unvan ve sıfatlara yer veren Fuzûlî'de Zülfikâr, bir yerde geçer. Bu durumu da yine Fuzûlî'nin nahif kişiliği ile açıklamak mümkündür. Şiirlerinde "aşk" temasının hâkim olduğu bir şairin Zülfikâr'dan söz etmemesi de o derece tabiidir:

Bunda bağlanmış gazâ şemşirini Sultân-ı Rûm
Bunda salmış sâye-i ikbâl Şâh-i Zü'l-fekâr (8)
(Fuzûlî, Kaside 11), (Akyüz, 1958)

Düldül, Hız. Peygamber tarafından İmam Ali'ye bahş buyurulan bir katırın adıdır. Edebiyatımızda at ve katır vasfında müşebbehün bih olarak kullanılmıştır (Onay, 2007: 33). Onay, Düldül'ü bu cümlelerle ifade eder. İncelediğimiz kasidelerde şairler Düldül'e beş beyitte yer vermişler; onu daha çok övülenin atı için benzetilen olarak kullanmışlardır. Düldül'ün anıldığı beyitler için şu örnekler verilebilir:

Sahn-ı meydâna gelüp ceng idicek merdâne
Kendüsi şîr-i Hudâ Düldül olur yekrâmı (60)
(Mezâkî, Kaside 6), (Mermer, 1994)

Düldül gibi altında ne hoş cilveler eyler
Ol eşheb-i dil-dâde-i cevân-ı zamâne (31)
(Mezâkî, Kaside 12), (Mermer, 1994)

Vezir-i Azam Hüseyin Paşa için yazdığı kasidede Nef'i Düldül'ü sîmurg katanlı olarak tavsif eder:

Ne çâpük-rahş olur ol Düldül-i sîmurg-per el-hak
Ki olmuş âlem-i fitratda sehmü'l-gayb ile tev'em (27)
(Nef'i, Kaside 39), (Akkuş, 1993)

Süvâr-ı düldül-i kudret emîr-i milket-i 'izzet
Bizümle yâr-ı bî-minnet olan yârâna 'ışk eyle (12)
(Ravzî, Kaside 13), (Aydemir, 2007)

Kanber, Hız. Ali'nin kölesinin adıdır. İncelediğimiz kasidelerde dört yerde (Fuzûlî 2, Ravzî 1, Nâbî 1) Kanber'e yer verilir. İşaret edilen beyitler şunlardır:

Ger olursan 'Alîlük eylersin
Kanber-i lâ ilâhe illallâh (9)
(Ravzî, Kaside 13), (Aydemir, 2007)

Makam-i Kanber ü evlad-i Fazl ü ba'z-i Ehl-i Beyt
Tavaf ettin civan-merdane kıldın çok zer-efşani (9)

Gehî muhtaca vermiş Kanber'i tuğyan edip lutfu
Gehî arslandan almış muztarip halinde Selmanı (25)
(Fuzûlî, Kaside 26), (Akyüz vd., 1958)

Eyleye keyvânı şâyân-ı nigâh-ı iltifât
Cânına minnetdür olmak ol 'Ali'nün Kanber'i
(Nâbî, Kaside 17), (Bilkan, 2011)

9. Hayber

Hayber'in fethinde Hz. Ali, büyük başarı ve kahramanlık göstermiştir. O, bu anlamda şiirlerde "Fatih-i Hayber" olarak tavsif edilir:

Uğurun açık ola şimdi senindir nusrat
Fâtih-i Hayber olan Server-i merdân-şekil (26)
(Hayalî, Kaside 22), (Tarlan, 1992)

Am-zâde-i sultân-ı rüsül fâtih-i Hayber
Her bâbda sâhib yed-i tûlâ-yı ma'ânî (20)

Oldur o sebep 'ilm-i ilâhîye dühûle
Hâdî-i reh-âverd-i kazâyâ-yı ma'ânî (21)
(Fasîh, Kaside 3), (Çıpan, 2003)

Hiz. Ali ve ona dair unsurlar, kasidelerde sadece övülen kimseler için benzetilen unsuru olarak yer almamış; aynı zamanda şairlerin birçoğu Hz. Ali için na't, medhiye türlerinde kasideler kaleme almışlardır. Bu kasidelerde Hz. Ali, yukarıda ifade ettiğimiz ve herkes tarafından bilinen unvan ve sıfatlarının dışında başka özelliklerle de tavsif edilmektedir. İfade etmek gerekir ki Hz. Ali'ye dair belirtilen bu özellikler, Hz. Ali portresinin mütemmim cüzlerini teşkil eder.

İncelediğimiz kaside şairlerinden Hz. Ali için en fazla şiir yazan (üç medhiye) Fuzûlî olmuştur. Onun şiirlerinde Hz. Ali bilinen unvan ve sıfatları dışında birçok özelliğiyle dile getirilmiş ve tavsif edilmiştir. Fuzûlî onu, Kaside-i Der Medh-i Hazret-i Şâh-ı Velâyet'te (6) (Akyüz vd.: 1958) "pâdşâh-i kişver-ilm, "âf-tâb-ı evc-i şeref", "kasım-i cennet", "Seyyid-i arş-âsitân ü kuh-vekâr", "Muhammed-i Necefîyy ü yegâne-i sâni", "ferd-i kâmil" sıfatlarıyla ifade eder.

"İmâm-ı dîn ü dünya" olarak tavsif edilen 7. kasidede Hz. Ali övgüsü anaçığımız şu beyitlerde etkili bir anlatımla dile getirilir:

Gerçi İsmâil'e kurbân gökten inmiş kadr için
Hak bilir kadr için İsmâil aña kurbân olur (21)

Her kim ihlâs ile hâk-i merkadinden zerreyi
Alsa anuñla tabâbet eylese Lokmân olur (23)

"Kaside-i Der Medh-i Sultân İbrahim"de (26) (Akyüz vd. 1958) ise Fuzûlî aşağıdaki beyitleri Hz. Ali ve özellikleriyle süsler.

Makam-i Kanber ü evlad-i Fazi ü ba'z-i Ehl-i Beyt
Tavaf ettin civan-merdane kıldın çok zer-efşani (9)

Ali'nin pençesin kıldın ziyaret kim mukarrerdir
Yeni gördükde mahdumun el öpmek bende damanı (10)

Hemîşe hasmunı Şah-i Velâyet daşa döndersün
Nice kim gördün itmiş mu'ciz ilen daş arslanı (12)

Gehî muhtaca vermiş Kanber'i tuğyan edip lutfu
Gehî arslandan almış muztarip hâlinde Selmânı (25)

Gehî vermiş Resul'e arşda arslan ile mührün
Gehî arz etmiş elde hatem-i hükmi Süleymân'ı (26)

Emîrül-mü'minin Hayder Aliyy ibn-i Ebi Tâlib
Ki Cibrîl-i Emin'dür halvet-i vahdetde der-bânı (28)

Nedir dünyâ vü ukbâ bi-rızâ-yi Murtaza bi'llâh
Ne ol baki gerek sıdk ehline mutlak ne bu fânî (29)

Nâilî de Fuzûlî gibi Hz. Ali için kaside kaleme alanlardandır. Onun, “Der-Menkıbe-i Şîr-i Hudâ Aliyy-i Murtazâ Radyallahu Anh (6)” (İpekten, 1990: 39-42) adlı kasidesinde Hz. Ali, bilinen özellikleri yanında ledün ilmine sahip oluşu ve ahlakının güzelliği ile betimlenir.

Fasîh, en az kaside yazan şairlerdendir. Onun altı kasidesinden ikisi Hz. Peygamber için, biri Hz. Ali ve bir diğeri de Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'da şehit edilmesi üzerine yazılmış mersiyedir. Fasîh, Hz. Ali için yazdığı kasidede onu “allâme-i ilm-i ledün”, “hâce-i hikmet”, “sultân-ı velâyet”, “şeh-i dâna-yı ma'ânî”, “Sultân-ı Arab”, “kân-ı edeb”, “bahr-i leb-â-leb”, “Am-zâde-i sultân-ı rüsül”, “fâtih-i Hayber”, “Hâdî-i reh-âverd-i kazâyâ-yı ma'ânî” sıfatlarıyla tavsif eder. Necâti Beg de “Na't-ı Ali” (Tarlân: 1992: 48) adlı şiirinde onu bilinen vasıfları dışında “sırr-ı pinhân”, “kâşif-i ilm-i ledün”, “dürr-i deryâ-yı ilâh”, “gevher-i kân”, “zât-i pâk-i Mustafa”, “nûr-ı imân”, “kıble-i cân”, “sâhib-i lutf-ı kerem”, “kân-ı ihsân”, “Âl-i İmrân”, “şâh-ı cümle”, “gevher-i cân”, sıfatlarıyla tavsif eder.

Sonuç

Hz. Peygamber'in hem damadı hem de amcasının oğlu olan Hz. Ali, bütün İslam âleminin kendisine çok değer verdiği ve tazimde bulunduğu önemli bir şahsiyettir. Dört büyük halifeden birisi olan Hz. Ali; yiğitliği, cesareti, kahramanlıkları, cömertliği, ahlakı, ilmi vb. insanî değerleriyle kasidelerde yerini almıştır. Hz. Ali, kasidelerde daha çok kendisine atfedilen unvan ve sıfatlarla şairlerin övdükleri kişileri tavsifte benzetilen olarak kullanılmıştır. Divan şairleri, sadece Hz. Ali'den söz eden ve onun özelliklerini anlatan medhiyye ve na't türünde kasideler de yazmışlardır. İncelediğimiz şairler içinde Hz. Ali ve Hz. Ali'ye dair unsurlara kasidelerinde en fazla yer veren şairler Fuzûlî ve Râmî olmuştur. Bu şairlerden sonra ise daha çok kaside şairi olarak ünlenen Nef'i'nin geldiğini görmekteyiz. Ancak Nef'i, özellikle Hz. Ali için kaside kaleme almamış; daha çok onu, özelliklerini övdüğü kimselerin benzetilene olarak kullanmıştır.

Bir kısım şairler ise kasidelerinde Hz. Ali'ye çok az yer vermişlerdir. Bu şairlerden birisi Nedim'dir. Şairlerin, içinde buldukları sosyal, psikolojik ve fiziki çevre kasidelerinin içeriklerini ve kasidelerinde kullandıkları dili de doğrudan etkilemiştir. Örnek olarak Bağdat ve çevresinin fiziki, sosyal özellikleriyle yetişen ve manevî yönden de bu çevrenin ikliminden beslenen Fuzûlî kasidelerinde Hz. Ali'ye dair unsurlardan daha çok nahif olanları seçmiştir. Onun kasidelerinde Hz. Ali ve çevresi dramatik bir tema özelliği gösterir.

Kalemi oldukça keskin olan Nef'î, Hz. Ali'ye dair unsurlardan daha çok kahramanlık unvanlarına yer vermiştir. İncelediğimiz kasidelerin içinde "Hayder" sıfatını en fazla kullanan şairin Nef'î olduğu tespit edilmiştir. Fehîm-i Kadîm ise "Zülfikâr-ı âh" terkihiyle Hz. Ali'nin kahramanlığının sembolü olan kılıcı farklı bir boyuta taşıyarak gelenek içinde kullanılagelen "tîg-i âh" tamlamasını Hz. Ali'nin kılıcı ile daha müşahhas ve daha güçlü kılmayı uygun bulmuştur.

Bu çalışmanın sonunda, divan şiiri geleneği içinde yer alan önemli tarihî şahsiyetleri ve değerleri spesifik çalışmalar ile incelemenin, kültürümüze dair nüans değerinde zenginliklerin ortaya çıkarılmasında önemli katkısı olduğu görülmüştür.

Şairlerin malzemesi, bütün bir milletin yüzyıllar boyu kullandığı, işlediği ve geliştirdiği dildir (Birinci, 2010: 394), dile ait söz varlığıdır. Bu tür tematik çalışmalar şairlerin, dil malzemesini kullanmaları hususunda hangi durum ve şartların da etkili olduğunu tespit etmemizi kolaylaştırmaktadır.

Kaynakça

- Akkuş, Metin. (1993). Nef'î Divanı, Ankara: Akçağ Yayınevi.
- Akyüz Kenan vd. (1958). Fuzûlî, Türkçe Divan, hzl. Kenan Akyüz, Süheyl Beken, Sedit Yüksel, Müjgân Cunbur, Ankara.
- Arslan M, Erdoğan M. (2009). Kerbelâ Mersiyeleri, Ankara: Grafiker Yayınları.
- Aydemir, Yaşar. (2007). Ravzî Divanı, Ankara: Birleşik Kitabevi.
- Aydemir, Yaşar. (2000). Behiştî Divânı, Ankara: MEB Yayınları.
- Bilkan, Ali Fuat (2011), Nabi Divanı I, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Birinci, Necat, vd. (2010). Türk Dili ve Kompozisyon, Bursa, 4. Baskı, Ekin Yayınları.
- Ceyhân, Âdem. (2006). Türk Edebiyatı'nda Hz. Ali Vecizeleri, Ankara: Öncü Kitap.
- Çavuşoğlu, Mehmed. (1986). "Kaside", Türk Dili Türk Şiiri Özel Sayısı II Divan Şiiri, Sayı: 415,416-417, Temmuz, Ağustos, Eylül, Ankara: Türk Dil Kurumu Dergisi.
- Çıpan, Mustafa. (2003). Fasih Divanı İnceleme-Tenkitli Metin, İstanbul: MEB Yayınları.
- Devellioglu, Ferit. (2008). Osmanlıca – Türkçe Ansiklopedik Lûgat, 25. Baskı, Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.

- Güftâ, Hüseyin. (2002). "Divan Şiirinde İlim ve İrfan Timsâli Hz. Ali", Hacı Bektaş Veli Dergisi Sayı: 24, Ankara: Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Yayınları.
- Fiğlalı, Ethem Ruhi. (1989). "Ali", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 2, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Hamami, Erdal. (2001). Râmi Divânı, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- İpekten, Halûk. (1970), Nâ'îli-i Kadîm Divânı, İstanbul, Millî Eğitim yayını.
- İpekten, Halûk. (1990), Nâ'îli Divânı, Ankara: Akçağ Yayınları.
- İsen, Mustafa (1990). Usûli Divanı, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kalkışım, Muhsin. (1994). Şeyh Gâlib Divânı, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kandemir, M. Yaşar. (1989). "Ali", Türkiye Diyanet vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 2, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kara, Mustafa. (1995). Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Karasar, Niyazi. (2005). Bilimsel Araştırma Yöntemi, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.
- Kılıç, Filiz vd. (2005). "Nazım Şekilleri", Eski Türk Edebiyatı El Kitabı, 3. Baskı, Ankara: Grafiker Yayınları.
- Kurnaz, Cemal. (1996). Hayâlî Bey Divânı'nın Tahlili, İstanbul: MEB Yayınları.
- Küçük, Sabahattin. (1994). Bâkî Divânı, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Macit, Muhsin. (1997). Nedîm Divanı, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Mengi, Mine. (1995). Mesîhî Divânı, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını.
- Mermer, Ahmet. (2002). XVII. Yüzyıl Divân Şâiri Vecdî ve Divânçesi, Ankara: MEB Yayınları.
- Mermer, Ahmet. (1994). Mezâkî: Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanının Tenkitli Metni, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi.
- Onay, Ahmet Talat. (2007). Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü, Hzl. Cemal Kurnaz, Ankara: Birleşik.
- Pala, İskender. (2005). Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü, 14. Baskı, İstanbul: Kapı Yayınları.
- Sarıkaya, Meliha Yıldırım. (2004). Türk-İslâm Edebiyatında Hz. Ali, Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Sefercioğlu, M. Nejat. (2001). Nev'î Divanı'nın Tahlili, İkinci Baskı, Ankara: Akçağ.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi. (1985). 19 uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi, İstanbul, Çağlayan Kitabevi.
- Tarlan, Ali Nihat. (1992). Hayâlî Bey Divanı, Ankara: Akçağ.
- Tarlan, Ali Nihat. (1992). Necatî Beg Divanı, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Tolasa, Harun. (1973). Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası, Ankara: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Uludağ, Süleyman. (2001). Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, İstanbul: Kabcacı Yayınevi.
- Üzgor, Tahir. (1991). Fehîm-i Kadîm Hayatı, Sanatı, Dîvân'ı ve Metnin Bugünkü Türkçesi, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını.